

Veress Károly

A nemzedéki viszonyok az időben*

A nemzedékváltás mélyebb időszerkezetének, valamint a történelemben és a kultúrában játszott szerepének vizsgálata megkívánja a nemzedéki viszonyok körültekintőbb filozófiai elemzését. A nemzedéki viszonyok természete a külső fizikai idő, valamint a belső élményidő vonatkozásában egyaránt elgondolható és elemezhető. Csakis a kettő együtt vezethet el a nemzedékváltás belső időstruktúrájának és a nemzedéki viszonyokban megmutatkozó immanens dinamikájának megközelítő feltárásához és leírásához.

Különidejű egyidejűségek

Egy nemzedékhez tartozó egyének léthelyzetét nagyjából megegyező időbeli viszonyok jellemzik. Ha egy nemzedék tagjait a történelmi-kronológiai időben behatárolható életkor tekintetében megfigyeljük, azt tapasztaljuk, hogy az időszak kezdetében, az időtartamban, valamint az idő lefolyásában nincsenek szigorú azonosságok. Az illető nemzedékhez tartozó egyének különböző időpontokban születtek, más-más – de közeli – évjáratokhoz tartoznak, s egyéni életútjuk alakulása is igen változatos. Mindezekben csak megközelítőleg találunk közös vonásokat, hasonlóságokat. Az egyéni léthelyzet nézőpontjából tekintve tehát egy nemzedék tagjainak az egymáshoz való időbeni viszonyát a *viszonylagos különidejűség* jellemzi.

Ezen túlmenően viszont ezek az egyének a „kollektív történésnek ugyanabban a szakaszában vesznek párhuzamosan részt”, mivel a megközelítőleg azonos kronológiai időben való születés, a viszonylag egyidejű ifjúkor, felnőtté válás és megöregedés megteremti számukra azt a lehetőséget, hogy ugyanazokban az eseményekben, élettartalmakban részesüljenek, mégpedig azonos jellegű tudati rétegződés jegyében. Ezeknél az egyéneknél az első benyomásként jelentkező fiatalkori élmények egyazon természetes világképben rögzülnek, ami élet- és világszemléletbeni, értékrendbeni és magatartásbani hasonlóságokat eredményez a viselkedésükben, életvitelükben, a létproblémákhoz való viszonyulásaikban. Ezeknél az egyéneknél – a létezés egyes időbeni jellemzői esetében mutatkozó bizonyos különbözőségeik ellenére – az időélmény beépülése és objektívációja, az időtudat rétegződése, valamint a létmeghatározó időritmusok – a biopszichológiai és a szociokulturális ritmus – tekintetében alapvető hasonlóságok állnak fenn. Kollektív belső időmeghatározottságukat viszonylagos egyidejűség, pontosabban *különidejű egyidejűség* jellemzi. Ennek a lényegi időbeni meghatározottságnak az alapján egy nemzedékhez tartozó egyének egymás kortársainak tekinthetők. Ez kifejeződik mindabban, hogy egy nemzedék tagjai egyazon nyelvi és értelemközösséget alkotnak, létértelmezési szabályaik és szokásaik ugyanabba a hermeneutikai horizontba illeszkednek, a világ számukra azonos relevanciatarományban és érvényességi kritériumok szerint tárul fel, megnyilvánulásaik ugyanabból a közös értelemről részesülnek. Ennek köszönhetően egy nemzedék egyénei között a közvetlen interperszonális kapcsolatok nagy tömege alakul ki, intézményes és szerepkapcsolataikat pedig számottevő mértékben horizontalitás jellemzi.

Egy nemzedéken belüli viszonyok döntő többsége az *anonimitás* szférájához tartozik, ami azt jelenti, hogy a nemzedéket alkotó egyének összes alapvető viszonyulási formáit öntudatlanul is meghatározza a nemzedékhez való tartozás ténye kívülről, és áthatja a nemzedékhez való tartozás érzése belülről. Ugyanakkor az egyes nemzedékeket bizonyos fokú és változó mértékű társadalmi-kulturális differenciáltság, intézményes megosztottság jellemzi. A fiatal nemzedék

* Részlet egy nagyobb tanulmányból

szociokulturális elrendeződése homogénebb képletet mutat, az idő előrehaladtával viszont egyre differenciáltabbá válik. E kettős tendenciának megfelelően az egy nemzedékhez tartozó egyének kapcsolatformái elsődlegesen a viszonylagos egyetértésben és együttműködésben megnyilvánuló nemzedéki konszenzus jegyében alakulnak, de ez nem zárja ki sem a nemzedék tagjai között fellépő személyi konfliktusokat, sem pedig a differenciálódás folyamatában egyre erőteljesebben jelentkező csoport- és szerepkonfliktusokat.

Egyidejű különidejűségek

A nemzedékváltás folyamatában nemcsak az időbeni egymásutánosság, hanem egy viszonylagos-részleges időbeni egymásmellettség jellemzi a nemzedékek kapcsolatát.

Az egymásmellettség eredendően térkategória. Időbeni értelemben a térbeliesített fizikai idő tartozékaként gondolható el, s ebben a vonatkozásban egyidejűséget jelent. Másfajta időkategóriák vonatkozásában azonban korántsem állapítható meg ilyen egyértelmű megfelelés az egymásmellettség és az egyidejűség között. Ezért felmerül a kérdés: mennyiben és milyen értelemben tekinthető bizonyos nemzedékek időbeni egymásmellettsége *egyidejűségnek*? Itt természetesen megkülönböztetjük a nemzedékek közötti egyidejűséget a nemzedéken belüli egyidejűségtől.

Az egyidejűségnek a nemzedékek közötti viszonyokra való kihatása mindenekelőtt az egyes nemzedékeknek az *idődimenziókhöz* - jelenhez, múlthoz, jövőhöz – való viszonyában mutatkozik meg. E téren a nemzedéki különbségek kialakulásában elsősorban az *életkori sajátosságok* játszanak fő szerepet. A külső, kronológiai-történelmi idő egyazon intervallumában élő egyének különböző nemzedékekhez tartoznak az életkori közelség, illetve távolság alapján, az életrajzi helyzetből kifolyólag. A nemzedéki létezés tényállásaiban megmutatkozó különbségek túlnőnek a lehetséges hasonlóságokon. A reális különbségekhez legfennebb potenciális hasonlóságok társulnak „én is voltam olyan” vagy „én is leszek olyan” alapon. Ezek a különbségek az idődimenziók vonatkozásában ekképpen fogalmazhatók meg: a viszonylagos egyidejűségben élő nemzedékek ugyanabban a kronológiai időben, de nem ugyanabban a jelenben, múltban és jövőben élnek. Nemzedéki létezésükben eltérő lesz az idő dimenzionális szerkezete, mivel különböző arányban és elrendeződésben épül be a létezésükbe a jelen, a múlt és a jövő. Ezzel a probléma a nemzedéki viszonyok filozófiai elemzése során világítható meg mélyebben.

Bergson szerint a történelmi időben egymás mellett élő nemzedékek a rajtuk kívüli időt és a benne zajló eseményeket „az adott pillanatban önmagukon kívüli egyidejű helyzetek halmazaként” érzélik. Ez az egyidejűség jelenti számukra a jelent, amelyben a rajtuk kívüli dolgok megtörténnek, s amelyben a „rajuk emlékező eszmélet” számára követik egymást.¹ Bár ezek a körülmények azonosak az egymás mellett létező nemzedékek számára, mégis különbözőképpen hatnak rájuk, mivel történetüknek más-más pillanatában érik őket, hatásuk különféle mértékben felgyülemlett és tartalmilag is eltérő tapasztalatokhoz adódik hozzá, s így eltérő minőségű és intenzitású belső élményeknek a forrásává válik. Ezért bergsoni értelemben a nemzedékek egymásmellettsége különböző tartamok egyidejűségét jelenti, ami ugyanazoknak a körülményeknek, külső történéseknek az eltérő belső átélésében és szellemi kifejeződésében nyilvánul meg. Így az, ami egy nemzedék tagjai számára a nemzedéken belüli egyidejűségként, az azonos tapasztalatok és élmények közösségeként nyilvánul meg, a nemzedékek egymáshoz való viszonyában különidejűségként mutatkozik meg. Egy külső szemlélő számára a történelmi idő-

¹ Vö. Henri Bergson: *Idő és szabadság*. Bp. 1990. 188–189.

nek adott szakaszában létező nemzedékek éppen abban különböznek egymástól, hogy bár ugyanabban a jelenben élnek, mégis ennek a vonatkozásában is és egymás vonatkozásában is voltaképpen más-más időben, eltérő időkből élnek. Ezt az időbeni viszonyt *egyidejű nemegyidejűségnek* vagy csúsztatott egyidejűségnek lehetne nevezni. Egy olyan viszonylagos-részleges egyidejűségről van szó, amelybe az egymásutánosság is belejátszik. Eszerint az egyes nemzedékek tagjai az objektív történelmi idő vonatkozásában bizonyos értelemben előtt és után is élnek – egyesek inkább előtt, mások inkább után –, egymás vonatkozásában pedig *előbb* vagy *később*, ami az élmények elrendeződésében azt jelenti, hogy az, ami egyesek számára még csak jövő, mások számára éppen átélt jelen vagy már megélt múlt. Így a történelmi idő objektív egyidejűségében a különböző nemzedékek élményvilágában egymás mellé tevődik a múlt, a jelen és a jövő, külsődleges viszonyaikban pedig az előtt és az után. A nemzedékek egymásmellettsége tehát fizikai értelemben az előtt és az után viszonylagos-részleges egyidejűségét, a belső szubjektív időélmény vonatkozásában pedig a múlt–jelen–jövő viszonylagos-részleges egyidejűségét jelenti. Ennek alapján az egyes nemzedékek az egymáshoz való időbeni viszonyukban – E. Bloch kifejezésével élve – *egyidejű különidejűségek*ként, pontosabban *párhuzamos különidejűségek*ként² határozhatók meg.

Dilthey-i értelmezésben ez úgy gondolható el, hogy mindenik nemzedék a más nemzedékek számára egyszerre fizikai és eszmei realitásként is megjelenik. Az egyes nemzedékek esetében a fizikai és eszmei elemek egymáshoz viszonyított aránya és elrendeződése különbözik, és a nemzedéki létezésnek sajátos jegyeket kölcsönöz.³ Ebben a vonatkozásban a nemzedékek egyidejűsége nem annyira fizikai, mint inkább eszmei természetű egyidejűséget jelent. A fizikai idő tekintetében a nemzedékek inkább egymást követő módon léteznek. De az, ami egy nemzedék számára egy másik nemzedék létezése kapcsán fizikai értelemben már elmúlt (vagy egy jövőendő nemzedék létezése kapcsán még ténylegesen nem jött el), eszmei értelemben jelen van e nemzedék jelenébe beépülő múltként vagy jövőként. Egy konkrét nemzedék jelenbeni valóságában mindig jelen van a múlt és a jövő is az előtte és utána járó nemzedékek formájában, amelyeknek ő maga is előttje, illetve utánja a fizikai idő vonatkozásában, és jövője, illetve múltja az idő belső tapasztalata tekintetében. Egy konkrét nemzedék valóságának tehát szerves részét képezi az előtte és utána járó nemzedékek valósága is, mégpedig három vonatkozásban: *a)* az emberi tevékenységekben rögzült, a jelenben tárgyi tartalomként tovább élő múltként vagy kibontakozó jövőként; *b)* a nemzedéki tapasztalat szerves részét alkotó reflexió tárgya-

² Vö. Ernst Bloch: *Erbschaft dieser Zeit*. Erweiterte Ausgabe. Frankfurt/M. 1962. 104.

³ Dilthey felfogása szerint a jelen tartalommal telítődött, beteljesedett idő, amelynek részei egyrészt *minőségileg* különböznek egymástól, másrészt a bennük megjelenő tartalomtól függetlenül különböző *jelleggel* bírnak. Az idő folyásában az *élmény* és a hozzá kapcsolódó *jelentés* teremti meg a jelen egységét. Az élménynek az idő vonatkozásában kettős értelme van. Egyrészt a jelenlét legkisebb jelentéssel rendelkező egysége, másrészt az élet mozzanatainak az a nagyobb, átfogóbb egysége, amely az életút szempontjából való közös jelentésükön alapul. Így az élményben a jelen *valóságával* a múlt és a jövő *eszmei* mozzanatai társulnak. Dilthey kiemeli, hogy a múlt kettős vonatkozásban áll a jelenlét: egyrészt hatásaiban tovább él a jelenben, valóságos jelenbeni erőként hat, másrészt jelentősége révén eszmeileg hat a jelenre, s e jelentőség „a felidézettnek olyan sajátos karakterét adja, amely által a jelen részévé válik”. – Vö. Wilhelm Dilthey: *Vázlatok a történelmi ész kritikájához*. = *Filozófiai hermeneutika*. A Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára. 4. köt. Bp. 1990. 63, 64. E szerint a dilthey-i megközelítés szerint a történelmi idő nemcsak egyszerűen folyik a nemzedékek egymást követő sorában, hanem mindenik nemzedék a maga sajátos módján fizikailag, lelkiileg és szellemileg strukturálja a rendelkezésére álló időt. Egy nemzedék nem más, mint a történelmi időfolyam minőségileg megkülönböztethető szakasza, amely sajátos, a másokétól jól elkülönülő élménytartalommal telítődik. Egy nemzedék mint sajátos élményegység a történelmi időben egyszerre lép fel fizikai és eszmei realitásként. Jelenbeni valóságába beépülnek és megjelenítődnek benne a múlt és a jövő eszmei elemei is. Ezért Ricoeur meg is jegyzi, hogy Dilthey a nemzedék fogalmát egy olyan köztes jelenségegyüttes kifejeződéseként kezeli, amely kapcsolatot teremt a külső naptári idő és a lélek belső ideje között. – Vö. Paul Ricoeur: *Temps et récit*. Tome III. Paris [1985]. 163.

ként, vagyis a jelenlegi nemzedék múltképeinek és jövőképeinek tartalmaként; c) a múltnak, illetve a jövőnek a jelenre kiható jelentéseiként és ebből származó jelentőségeiként. Így a nemzedékek egymáshoz való időbeni viszonya *tényleges* nem-egyidejű-egyidejűségként határozható meg.

A husserli időfelfogás alapján a nemzedékek egymáshoz való viszonyát az időbeni folytonosság és megszakítottság viszonyaként lehet értelmezni. Az egyes nemzedékek az időkontinuum tudati formák szerinti tagolásaként, artikulációjaként jelennek meg. Így az emberi tudat immanens időkontinuumában a nemzedékek rendezett sorokat alkotnak, meghatározott és tartalommal telítődött időformák egymásutániségába szerveződnek. Az időkontinuumban mindenik nemzedéknek megvan a maga időbeni helye – *időhelye* –, amelyet az előtte levőkhöz és az utána következőkhöz viszonyított elhelyezkedése, valamint a tartalmi identitását meghatározó sajátos időformája jelöl ki számára.⁴

A nemzedékváltás problémája ebben az összefüggésben az időtudat új formái megjelenésének a problémájaként fogható fel. Olyankor következik be, amikor a közel eső korosztályokhoz tartozó emberi egyének sokaságának tudatában a tapasztalat megszerzésének új tudati formája jelenik meg, s ez meg is mutatkozik a tapasztalati benyomások újszerű elrendeződésében. Ilyenkor a világ tudatosításának egy új módozata bontakozik ki, s ezáltal az emberi létezésnek új lehetőségei tárulnak fel. Ez az elgondolás összecseng Mannheimnak az *új kultúrahordozókra* vonatkozó szociológiai felfogásával. Mannheim szerint a történelemben fellépő új kultúrahordozók a felhalmozott kulturális javaknak és az aktuális létezés problémáinak az *új módon való megközelítési*⁵ lehetőségét hozzák magukkal. Ez a tudati magatartás lényeges átalakulásával jár együtt, mivel a fellépő fiatal nemzedékek számára egy újszerű horizontban és újfajta szempontok szerint rendeződnek el a meglévő tudattartalmak, és újfajta distancia teremthető a tudat tárgyival szemben. Ugyanakkor mindez hozzájárul a felhalmozott javakkal, a hagyomány korpuszával kapcsolatos revízió és szelekció megvalósításához, aminek következtében az aktualitásukat, életképességüket és érvényességüket veszített elemek elfelejtődnek.⁶

A husserli felfogás szerint a nemzedékváltás bár minőségi átszerveződést, átrendeződést jelent az emberi életben és kultúrában, a világszemléletben és tudatállapotokban, mégsem jelent

⁴ A husserli időfelfogás alapján a nemzedék *temporális identitásként* határozható meg, amelyen belül elkülöníthető a tartalmi identitás – a nemzedék mint „időtárgy” –, valamint az időbeni elhelyezkedésen alapuló identitás – a nemzedék mint „időhely”. A megtartó és a felidézéssel egysége képezi a tudatműködésnek azt a formáját, amelyben a külső pontszerű érzéki benyomások („most-pontok”) az immanens tudati időkontinuum mentén az időtárgyak (tartalmas tartamok) rendezett sorozatává szerveződnek. Az „időbeli helyzet” („időhely”) szintén olyan kulcsfogalom, amely a nemzedéki identitás mint elhelyezkedésen alapuló identitás leírására alkalmas. Az időhely a térbeli helytől eltérően nem egy pontszerű, rögzített elhelyezkedést jelent, hanem egy meghatározott, mozgásban levő tartamot egy rendezett sorozatban. Egy jelenbeni benyomás időbeni helye voltaképpen egy folytonos távolságmódosulás, a múlttá válás irányában való távolodás attól a jelentől, amelyben helyet kapott az időben. A jelen ebben a husserli megközelítésben egyszerre „forráspont” és „határpont”, amelyből mindaz, ami kiáramlik, egyúttal hozzá is tartozik; egy folytatás kezdete. A múlt is hasonlóképpen kettős értelemben fogható fel: egyrészt a megtartó emlékezetben kitáguló jelen elmúló részeként, tehát a jelenhez tartozó és a jelenben zajló elmúlásként, voltta való jelenként, másrészt a felidézéssel reprodukált múltként, amely emlékként emeli be a jelenbe (az emlékezés jelenébe) a már elmúlt múltat. – Vö. Edmund Husserl: *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893–1917)*. = *Husserliana X*. La Haye, Nijhoff. 1966. 24–41.

⁵ Mannheim megjegyzi, hogy az újszerű megközelítésnek két típusát lehet elkülöníteni: azt, amelyik a társadalmi helyváltoztatáson alapszik, valamint azt, amely az effektíve új életet kezdő új testi-szellemi vitális egységek fellépésével következik be, vagyis a nemzedékváltásból fakad. Ez utóbbi nélkül a társadalomban és a kultúrában nem következne be tényleges megújulás, mivel az egyszerű kialakított és rögzített gondolkodási irányok, élményszerű beállítódások változatlanul érvényben maradnának, legfeljebb mindig újakezdődnének. – Vö. Mannheim: *i. m.* 56.

⁶ Vö. *i. m.* 55–56.

radikális szakítást az előzményekkel. A nemzedékváltásban megmutatkozó diszkontinuitás az időfolyam immanens kontinuitásán alapul. Az egyes nemzedékek a tudat immanens időkontinuumából emelkednek ki, és abba hullanak vissza.

Az időbeni kontinuitásnak és diszkontinuitásnak ez az egysége igen sokrétűvé és árnyalttá teszi a nemzedékek egyidejűségének s ezen belül a jelennek a múlthoz és a jövőhöz való viszonya kérdését. Egy nemzedék jelenébe mint egy bizonyos mértékig kitáguló időtartamba az is beletartozik, ami közben ebből a jelenből már elmúlt, illetve ami még benne bekövetkezhet. Minden nemzedék számára kezdeti elmúló önmagától egy bizonyos út vezet az időben a mássá váló önmagához, s ez az út éppen maga a (rendelkezésére álló) idő. Önmagával való azonosságába az a másik, amivé válik, éppúgy beletartozik, mint az a kezdeti önmaga, ami azzá a mássikká válik.

Hasonlóképpen az egyik nemzedéktől a másik nemzedékhez is időbeli út vezet. Egy nemzedék időbeni helyéhez képest az objektív időben a más nemzedékek előtte vagy utána járnak, akárcsak a jelenéhez képest a múltja vagy jövője. S úgy, ahogy a jelenébe a múltja és a jövője is beletartozik, nemzedéki önzonosságába és önmeghatározásába mindazok az előtte járó és utána következő nemzedékek is beletartoznak, amelyekkel tényleges kapcsolatban, hatásösszefüggésben áll az időben. E hatásösszefüggés vonatkozásában a nemzedékek időbeni egymásutánisága részleges-viszonylagos egyidejűséggé válik. Ez azáltal lehetséges, hogy a „lélek idejének” múltja és jövője nem esik egybe a „világ idejének” előttjével és utánjával. Ugyanis egy bizonyos nemzedéknek a saját múltjára és jövőjére is kiterjedő jelene részben egybeesik az előtte és utána járó nemzedékek jövőjével, illetve múltjával. Az, ami az ő számára a jelenébe beépülő múltja, egyúttal az előtte járó nemzedék jövője is, mégpedig fordított perspektívában: ennek minél inkább kiteljesedő múltja, annak annál inkább beszűkülő jövője. Úgyisintén az, ami az ő számára a jelenéből kibontakozó jövője, egyúttal az utána következő nemzedék múltja is, szintén fordított perspektívában: ennek minél inkább beszűkülő jövője, annak annál inkább kiteljesedő múltja. Ebben az összefüggésben válik ténylegesen igazolhatóvá az a tétel, hogy valamely nemzedék önmeghatározásába a másik is beletartozik. Hiszen egy adott nemzedék számára a kezdeti önmaga bizonyos értelemben a múltbeli másik is egyben, mint ahogy a mostani másik a mássá vált önmaga is egyben. Az előtte járónak a jövője volt az, ami már neki a jelen, mint ahogy az utána következőnek a múltja lesz ugyanez a jelen. Az érintkezési felületeken az előtte járóval úgy találkozik, mint múlttá váló jelenének⁷ jövőjével, s az utána következővel úgy, mint még múlttá nem vált jelenének jövőjével.

Hogyan válik lehetővé az idődimenzióknak ez a metamorfózisa? Erre a Dilthey-i és Husserl-i koncepcióknak N. Luhmannnak a szociális idő temporalizációjáról alkotott koncepciójával⁸ történő szintézise kínál magyarázatot. Ennek értelmében egy nemzedék jelene, múltja és jövője két síkon bontakozik ki: az empirikus valóság, valamint az értelmezés nyelvi-szimbolikus megjelenítődésének a szellemi síkján. Egyszerre él egy nemzedék a valóságban és annak a szellemi-tudati reprezentációkban megvalósuló értelmeződéseiben. Eszerint egy nemzedék jelenlegi jelenéhez mint valóságos jelenhez hozzátartozik a jelenlegi múlt is mint a jelenben emlékezetben tartott, kritikailag rekonstruált és értelmezett múlt, valamint a jelenlegi jövő is, mint a jelenben értelmezett és megtervezett jövő. A jelenlegi múlt mint szellemi realitás szubsztanciálisan különbözik a múltbeli jelentől, mint egyszeri, visszafordíthatatlanul elmúlt

⁷ Az idősebb nemzedék bár a jelenben él, de szimbolikusan és ténylegesen egyaránt a múlthoz kötődik. Nemcsak a múlt képét, hanem a múlt múltbeli képét is a jelenbe hozza. Vö. Edward Shils: *Tradition*. The University of Chicago Press. 1981.34, 52.

⁸ Vö. Karácsony András: *Bevezetés a tudásszociológiába*. Bp. 1995. 162–163.

tényleges múlttól, amely csupán a fennmaradt tárgyi emlékeiben mutatkozik meg töredékesen a jelenlegi jelen számára. Hasonlóképpen, a jelenlegi jövő, mint szellemi realitás, mint terv, szintén szubsztanciálisan különbözik a jövőbeli jelentől mint majdan megvalósuló, valóságos jövőtől. Mindez a nemzedékek egymáshoz való viszonyában a következőképpen rendeződik el: Egy adott nemzedék jelene csak részlegesen esik egybe az előtte járó nemzedék jelenével, más szóval jelenük valósága csak részben fedi egymást. Ugyanis az, ami az előtte járó nemzedék számára a jelenlegi jelen, vagyis a tényleges, megélt valóságként adott, ennek a nemzedéknek a jelenéhez már csupán jelenlegi múltként, tehát értelmezett és rekonstruált szellemi valóságként tartozik hozzá. Úgyszintén az, ami az előtte járó nemzedék számára csupán jelenlegi múlt volt, ennek a nemzedéknek a számára már visszavonhatatlanul elmúlt, tárgyasult múltbeli valóság.⁹ Hasonlóan alakul a helyzet a jövő irányában is. Egy adott nemzedék jelene csak részben esik egybe a közvetlenül utána következő nemzedék jelenével. Ugyanis az, ami ennek a nemzedéknek a számára még egyelőre csak a tervezés és értelmezés szellemi síkján kibontakozó jelenlegi jövő, az utána következő nemzedék számára már tényleges, vagyis jelenlegi jelen lesz. És az, ami ennek a nemzedéknek a számára az időbeli távolban a terveit meghaladóan megvalósuló jövő lesz, az utána következő nemzedék számára már a tervezett, értelmezett jelenlegi jövő formáját fogja ölteni.

Ezt a problémát szociológiai és antropológiai megközelítésben konkrétan a jelenben megjelenő múltnak a problémájaként vizsgálták. K. Mannheim a régebbi kultúrahordozók folytonos kiesését a nemzedékváltás éppoly fontos mozzanatának tartja, mint az új kultúrahordozók működésbe helyezését. Ezáltal valósul meg a jelenben a múlt megőrzésének és egyúttal meghaladásának folyamata, amely a társadalmi emlékezet, a felejtés és az újratekintés cselekvés mozzanatát foglalja magában. A múltbeli élmények csak annyiban relevánsak, amennyiben *jelen* vannak a jelenben, s annyiban vannak jelen valóságosan, amennyiben szakadatlanul aktuálisan megtermelik és újratekintik őket. Mannheim felfogása szerint a múlt kétféleképpen lehet jelen a jelenben: tudatos mintaképekként, amelyek a jelenbeni cselekedeteket orientálják, valamint öntudatlanul „komprimált” módon, „intenzíven”, „virtuálisan”, úgy, ahogy például egy szerszám alakja magába sűríti a múltbeli tapasztalatokat. E két megjelenési formával összefügg a múlt reflexív, illetve nem reflexív birtoklása a jelen által. A múlt reflexív birtoklása akkor lép fel, amikor a múlt valamely mozzanata problematikussá válik a jelen számára, nem simul bele problémamentesen a jelen gyakorlatába. Az emlékezés a múlt szellemi jelenlétét jelenti a jelenben, és az aktuális cselekvés alapjául szolgál. A múlt reflexív birtoklása az emlékezés által valósul meg, kettős értelemben: egyrészt a múlt szelektív felidézése révén, azáltal, hogy a felejtés is hozzátartozik, s általa kihullatja a felidézett múltból mindazt, ami nem illeszkedik a jelen aktualitásához, másrészt a múlt konstruktív, kreatív feltárása révén, amely során a régiek olyan elemeket és oldalakat derít fel, amelyeket még nem vettek észre benne, de az aktuális cselekvésben hasznosíthatók.¹⁰

A manheimi felfogás szerint tehát a múlt a valóság szellemi dimenziójaként van jelen a jelenben, olyan jelenlegi múltként, amely a mostani nemzedék emlékezetében és értelmezéseiben jelenítődik meg. Ez már nem azonos azzal az elmúlt múlttal, amely az előtte járó nemzedék valóságos jelene, vagyis a múltbeli jelen volt. Ezért mondja Mannheim, hogy két egymást követő nemzedéknek más és más az ellenfele a világban és önmagában. A fiatalok számára már

⁹ Azok a jelenségek, amelyeket a fiatalok „korábbi időknek” neveznek, az idősebbek számára még a „mi kunkhoz” tartoznak; nem azért, mert személyes emlékeik vannak róla, hanem mert kultúrájuk még abból az időből való. – Vö. Johan Huizinga: *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játékelemeinek a meghatározására*. Szeged 1990. 205.

¹⁰ Vö. Mannheim: *i.m.* 57–59.

eltűnt az az ellenfél, amellyel az idősebbek annak idején önmagukban vagy a világban harcoltak, s amelyhez fogalmi magyarázataikban, érzelmi és akarati intencióikban igazodtak. Az új nemzedék orientációja egészen más ponton kezdődik, ezért az, ami még az általa ismert öregeknek tényleges valóság volt, számára már csak a saját valóságába szelektíven beépíthető szellemi vagy virtuális realitás.¹¹

A problémának egy másik megközelítése a fenomenológiai szociológia életvilág koncepciójához kapcsolódik. Schütz és Luckmann közös írásukban¹² kiemelik, hogy az életvilágban nincs pontosan meghúzható választóvonal az elővilág és a kortárs világ között. Egyrészt az elővilág a jelen számára egy végérvényesen lezárt világ, amelyben az elődök éltek, s véget értek azok a tapasztalatok, amelyeket átéltek. Másrészt az elővilág mégis jelen van a jelenben közvetett tapasztalatok, valamint az elődök által létrehozott művek révén. Az elővilág és a kortárs világ tapasztalati szférája között kapcsolat teremthető, mivel az elővilág is elődeink kortársi világa volt, s az akkori társadalmi világ szubjektív tapasztalata éppen úgy tagolódott az elődökben, mint a kortárs világ tapasztalata bennünk. A mi kortárs világunk is utódaink kortársi világához képest hasonló elővilág lesz majd.

Az elővilág és a kortárs világ részleges egyidejűségi viszonyban áll egymással. Apámmal egy bizonyos időszakban egyidejűleg élek, mi-kapcsolatban vagyunk egymással, mégis az ő élete részben egy olyan világhoz tartozik, amely számomra már elővilág. Gyermekkori tapasztalatai a születésem előtti időkre vonatkoznak, s számomra már „történelmet” jelentenek. Ezek mégis egy embertársam tapasztalatai, amelyek egy számomra jelenvaló embertárs szubjektív értelem-összefüggéseibe rendeződnek. Az, ami nekem történelem, múltbeli jelen, számára emlék, a jelenben reprodukálható és értelmezhető múlt, jelenlegi múlt. Az, ami számomra egy lezárt, tárgyiasult múltbeli valóság, számára a jelen alkotóelemeként tovább élő szellemi valóság, a jelen múltidimenziója. Ugyanezt apámról is elmondhatom, mert ő is hasonló mi-kapcsolatban állt az ő apjával, és így tovább, mígnem eljutunk egy az emlékezet és a mi-kapcsolatok szféráján már végképp kívül eső anonim, a kortársi világ tapasztalati tartalmaival, tipizálásaival meg nem ragadható „társadalmi múlt”-hoz.¹³

E nemzedékek közötti viszonyrendszer az idődimenziók sajátos felcserélődését eredményezi. Sok minden, ami az én élettörténeti helyzetemben még előttem áll, tehát még jövő, a velem azonos időszakban és helyzetben élő idősebb ember számára már a múlté. Az, ami az én tényleges tapasztalásomban előlegezés, várakozás, az ő számára már beteljesült bizonyosság és emlékezet. Ő már volt „az én helyzetemben”, és már tudja, hogy mi ennek a kimenetele. Az ő „élettapasztalata” az én helyzetem értelmezési keretétül szolgál – számára. Az én jövőm már az ő múltja, illetve az ő múltja – látszólag – az én jövőm. És fel nem foghatja, hogy ezt az élettapasztalatot miért nem tudja nekem átadni.¹⁴

Itt érhető tetten az egymást követő nemzedékek közötti viszonyok egyik alapvető problémája. Az idősebb nemzedék rendelkezik egy felhalmozott élettapasztalattal, egy sok szempontból igen értékes gyakorlati tudással, amelyről úgy véli, hogy elsajátítása az utána jövőket mentesíthetné a tapasztalás számos nehézségétől. Ehelyett az történik, hogy az újabb nemzedékek bizonyos értelemben *előlről* kezdik, s a maguk kísérletező módján igyekeznek megszerezni a saját tapasztalataikat, amelyek lehet hogy jórészt hasonlóak lesznek azokhoz, amelyeket készen

¹¹ *I. m.* 62.

¹² Alfred Schütz–Thomas Luckmann: *Az életvilág struktúrái. = Fenomenológia a társadalomtudományban.* Vál. Hernádi Miklós. Bp. 1984. 269–320.

¹³ *Vö. uo.* 305–308.

¹⁴ *Vö. uo.* 309.

kaphattak volna az elődöktől. Innen adódik a sok feszültséget, konfliktust szülő értetlenség az idősek részéről: miért nem fogadják el a fiatalok az egyszerűbb utat, miért választják a próbálkozás kiszámíthatatlan és kockázatos útjait? Az idősebbek joggal érzik úgy, hogy mindaz, amit életük folyamán felhalmoztak, most hiábavalóvá, értelmetlenné válik. Ezzel szemben a fiatalok úgy érzik, az idősebbek azáltal, hogy saját tapasztalataikat akarják rájuk erőszakolni, mindenképpen egy olyan világ részesévé akarják tenni őket, amely már nem az ő világuk, hanem egy olyan letűnt, elmúlt világ, amellyel szemben szeretnék a saját világukat kiépíteni. Ebben korlátozva érzik magukat az idősebb nemzedék paternalizmusa által. Ugyanis számukra – Mannheim szavaival – „az önálló kísérletező élet” kibontakoztatása a saját világteremtés útját jelenti.¹⁵ Az új nemzedék nem egy múltbeli jelenben él, hanem a saját jelenét teremti meg, egy jelenlegi jelent, s e jelen problematikájába belenőve válik kortársává önmagának, azaz ezáltal lesz történelmileg „jelenvaló”.

A probléma magyarázata a tapasztalat természetében rejlik. Hogyha a tapasztalat csupán felhalmozott tudás lenne, akkor érthetővé válna az idősebbek neheztelése, és értelmetlen ellenszegülésnek minősülne a fiatalok próbálkozása. A fenomenológiai szociológia azonban – akár csak a hermeneutika más összefüggésben – arra hívja fel a figyelmet, hogy az életvilág tapasztalata lényegében egy értelemösszefüggés, egy értelmezési rendszer, amelyben a tudáselemek a rendszer vonatkozásában nyerik el a maguk értelmét és érvényességét. Az idősebbek élettapasztalatuk alapján egy olyan értelmezési rendszerrel közelítenek a kortárs világhoz, amelyet egy elővilág termelt ki számukra, s amelyben az elővilág és a kortárs világ közös tudáselemei más értelemre és jelentőségre tesznek szert, mint a kortárs világ értelmezési rendszerében. Tehát elődeink tapasztalatai, még akkor is, ha a mieinkkel közösek, más értelemösszefüggésbe ágyazódtak, mint a mieink, s ennél fogva az „ugyanannak” látszó tapasztalat mégsem lesz ugyanaz. Ez a különbözőség a két nemzedék között az adott nemzedéki helyzetben belülről nem látható be világosan egyik nemzedék számára sem, mivel a tapasztalat két alapvető komponense a nemzedéki oppozícióban polarizálódik: az idősebbek tudásközpontú tapasztalatkonceptiójával a fiatalok értelmezésközpontú tapasztalatkonceptiója szegül szembe. A nemzedékváltás lényege itt éppen abban áll – a hagyomány tágabb problémakörére is kiterjesztve –, hogy az idősebb nemzedéknek a felhalmozott tartalmakra összpontosuló hagyománykonceptiójával szemben a fiatal nemzedék előtérbe helyezi az értelmezés szükségletét. Az, ami az idősebbek számára a tudásnak, az értékeknek és a normáknak készen álló korpusza, a fiatalabbak számára partnerré válik egy értelmezési folyamat dialogizáló játékterében. Ez a váltás ontológiai alapokon nyugszik. Az idősebbeknek a múltat a jelenbe hozó szemlélete a saját életviláguk és a kortárs világ között azonosságot tételez, a fiatalok viszont a saját életvilágukhoz képest az elővilágot, az idősebbek életvilágát egy elmúlt, letűnt világnak tekintik. A nemzedékváltásban két életvilág váltja fel egymást oly módon, hogy szellemi-tudati síkon, az értelmezések szférájában igen szövevényesen egymásba is épülnek. Minden nemzedékváltás új léteremtés is egyben.

Két nemzedék egyidejűsége tehát sohasem jelent tényleges, valóságos egybeesést vagy egymás melletti létezését. Az időbeni egymásutániségben formálódó egyidejűségben az egyik nemzedék tényleges valóságához a másik nemzedék valósága szellemi dimenzióként tartozik hozzá, s a kultúra adott rendszerében a nemzedéki létezés valóságos és szellemi-szimbolikus-nyelvi szintje egy egységes, de nemzedéki tartalmaiban differenciált egészet alkot.

¹⁵ Mannheim: *i. m.* 64.

Időszemlélet és létértelmezés

Ez a probléma még mélyebben megvilágítható a heideggeri nemzedékfelfogás alapján. A nemzedéki létezés a jelenvalólét oly módon való történését jelenti, amelynek során megmutatkozik mély, lényegi időbenisége, de egyszersmind bizonyos fokig ki is vonja magát az időből. Az idő egyszerre lesz a nemzedéki létezés autentikus történeti tartalma és a nemzedékek történelmi egymásutánjának külsődleges kerete. Mindenik nemzedék egyrészt a saját órájával méri és rögzíti a maga számára az időt, másrészt a külső megfigyelés számára mindenik az idő egy tárgyiasulásaként, megtestesüléseként jelenik meg az időnkívülségben.¹⁶

E kettősség a nemzedékek egymáshoz való viszonyát és egymástól való különbözőségét is alapvetően meghatározza. Egy nemzedék minél inkább autentikus történetiségként éli meg a maga időiségét, vagyis minél inkább önmaga lehetőségeként éli meg önnön létezését, s ennélfogva minél nyitottabb a jövőre oly módon, hogy a múltat is a jövőbeni lehetőségei forrásaként kezeli,¹⁷ annál hitelesebben jeleníti meg az emberi létezés lényegi időiségét és történetiségét, annál közelebb áll magához az autentikus emberi létezéshez. És fordítva, egy nemzedék minél inkább történelmi megvalósultságként éli meg önmagát, és egyre kevésbé tekint magára úgy mint lehetőségre, s egyre bezárultabbá válik a jövő felé, miközben a múltat lefutott történetek sokaságaként kezeli, annál inkább kivonja magát az emberi létezés lényegi időiségéből, annál történelmietlenebbé válik, és annál inkább eltávolodik az autentikus emberi létezésről.

E két nemzedéki létmódban a nemzedékek különböző történelmi sorsa fejeződik ki. Ez a sors a nemzedéket alkotó egyének többségének, illetve magának a nemzedéknek az életkorával is összefügg. Ebből a szempontból tekintve úgy tűnik, hogy a fiatalabb nemzedékben határozottabban munkál az a késztetés – és életkori sajátosságai is erre ösztönzik –, hogy autentikusabban élje meg létezése időiségét. Ezzel szemben az idős nemzedékben – a létlehetőségeknek az előrehaladott életkorral járó leszűkülése következtében is – egyre erőteljesebben működésbe lépnek az elmúlás megfékezésére irányuló reflexek és a nemzedéki önmegvalósításoknak időfeletti perspektívába helyezésére irányuló törekvések.

¹⁶ Heidegger szerint a jelenben élő ember sohasem csak az „én vagyok” személyes egyediségében, hanem „az-ember” személytelen általánosságában is létezik. Ez a létmód az emberi létezés időiségének egy másik síkját alkotja, az „az-ember” időt, azt az időt, amelyet az óra az „egymással-a-világban-lét” idejeként mutat. Az olyan „homályos fenomenek”, mint a „generációk” és a „generációk összefüggése”, az ilyenszerű fenomenekkel függnek össze. (Vö. Martin Heidegger: *Az idő fogalma*. Bp. 1992. 45.) Eszerint azok alkotnak egy nemzedéket, akik ugyanabban a mostban tartózkodókként mutatkoznak meg egymásnak. Ez a közös tartózkodás egyúttal egy bizonyos fokú időhöz kötöttséget is jelent, egymáshoz tartozást, amely egyben a jelenhez, a „mi időnköz” való tartozás is, ami egyúttal ki is ragadja az emberi létezés az időből, amennyiben egy időtlen jelen valóságában meggyökerezővé változtatja.

¹⁷ „A jelenvalólét – írja Heidegger – »nem más«, mint önnön múltja saját létének módján, ez a lét pedig, durván szólva, mindenkor saját jövőjéből »történik«. A jelenvalólét a maga mindenkori létmódján – következőképp a hozzátartozó létmegértéssel együtt – egy átöröklött jelenvalólét-értelmezésbe nőtt bele, és abban nőtt fel. Mindenekelőtt ebben érti meg magát, és bizonyos körben állandóan. Ez a megértés tárja fel és szabályozza léte lehetőségeit. Tulajdon múltja – és ez mindig saját »generációjának« múltját jelenti – nem a *nyomában jár*, hanem mindig előtte.” (Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp. 1989. 111–112.) Az emberi létezés elemi történetisége tehát azt jelenti, hogy az ember a maga egyéni létezése folyamán – amelynek szerves összetevője a vele együtt alakuló létértelmezése is – mindenkor egy öröklött emberi létértelmezésbe nő bele, ebben nő fel, és ebben tárulnak fel léte jövőbeni lehetőségei. A megvalósult emberi létezés mint folyamatosan múlttá váló (volt) jövő szabályozza a jövőbeni lehetőségeket. Az ember számára kínálkozó jövőben voltaképpen a múlt jelenítődik meg. Nem csupán a személyes létezéshez tartozó egyéni múltrol van szó, hanem a nemzedéki létezésnek és létértelmezésnek arról a módjáról, amelybe az egyén beleszületik, s amely az egyéni létezéshez és létértelmezéshez viszonyítva mindig *már* múlt, amely ontikusan behatárolja az egyéni létlehetőségeket. Az egyéni létmegértés számára a generációs létértelmezés olyan horizont, amely kijelöli és egyben behatárolja a megértés lehetőségeit. Ebben a vonatkozásban egy generációhoz való tartozás *hermeneutikai szituációnak* bizonyul.

Így a nemzedékek történelmi sorsa nemcsak a külső létkörülményekből fakadó ráhatásokban különbözik, hanem belsőleg is, abban a módban, ahogyan egy nemzedék időszemlélete és létértelmezése élete folyamán átalakul. Elsősorban a múlthoz és a jövőhöz való viszony fokozatos átrendeződéséről van szó. Abban a folyamatban, amelyben a jövőbeni lehetőségek köre szűkülni kezd, a múlt is egyre befejezettebbé, a jelentől egyre elzártabbá és mindinkább visszavonhatatlanul elmúlttá válik. Ez nemcsak a létezés valós tényeiben mutatkozik meg, hanem a hozzájuk kapcsolódó létértelmezésben is, amely a nemzedéki sorsnak szintén szerves velejárója. A fiatal, illetve az idős nemzedék történelmi sorsának különbözősége abban is megmutatkozik, ahogyan különbözőképpen értelmezik létezésük időbeniségét, a múlthoz és a jövőhöz való viszonyukat. A fiatalabb nemzedék számára a jövő nemcsak önmagában kínálkozik egzisztenciális lehetőségként, hanem olyan jövőkép formájában is, amely ilyenek mutatja számára a jövőt, s e jövőkép döntően belejátszik a fiatal nemzedék történelmi sorsába. Hasonlóképpen az idős nemzedék számára nemcsak egzisztenciális befejezettségként jelentkezik a múlt, hanem a saját múltértelmezésében is kész faktumok tárházaként mutatkozik meg, amelyek legfennebb példaként statuálhatók a jelen történései számára. Ez a múltértelmezés szintén hangsúlyozottan belejátszik az idős nemzedék történelmi sorsába.

A nemzedékváltás ily módon időszemlélet- és létértelmezés-váltás is egyben, mivel akkor következik be, amikor egy történelmileg és kulturálisan aktív nemzedék történelmi sorsa belülről átalakul azáltal, hogy átvált az aktív jövőszemléletről egy passzív múltszemléletre. A fiatal nemzedék egy olyan időszemléletet és létértelmezést hoz magával, amelytől az idős nemzedék éppen megválni készül, s a nemzedékváltás e kétfajta időszemlélet és létértelmezés kulturális és társadalmi egyensúlyát hivatott biztosítani. Ahol nem következik be idejében és természetes módon a nemzedékváltás, ott valamely szemlélet dominánssá és előbb-utóbb szélsőségesse válik, ami a kultúra rendszerének torzulásához vezet. Ennek a problémának két olyan aspektusát fontos kiemelnünk, melyeknek egyike az idősebb, másika a fiatalabb nemzedék viszonyulásával áll összefüggésben.

Az idősebb nemzedék – természetesen az életkori adottságok függvényében – a beszűkülő jövőbeni lehetőségeit fokozott intenzitással éli meg, és beavatottan aknázza ki. Ehhez kellő szakszerűséggel, megalapozottsággal, bejáratott formákkal és eszközökkel rendelkezik. Mind ezt arra igyekszik felhasználni, hogy „maradandót” alkosson, s ezáltal mintegy kilopja magát az időből, illetve a maga felvett időietlenségében helyezze magát az időbe. Ezzel együtt jár a megkonstruálás kényszere, a befejezés reménye és a félbenmaradás folytonos félelme. Az idős nemzedék a világ és az élet rendjére vonatkozó jól kialakult, megszilárdult képzetek, meggyőződései és hitei szerint szeretné végérvényesen berendezni a valóságot. Ott, ahol a valós létehetőségek már kimerültek, illúziókat gyárt, képzeletbeli lehetőségeket teremt. Így számára a valós jövő helyét egyre inkább egy illuzórikus jövő veszi át, amelyhez éppúgy előrefut, mint azelőtt a valós jövőhöz. A probléma csak fokozódik azáltal, hogy ezzel egy időben az idős nemzedék múltja is átváltozik, és egyre illuzórikusabbá válik. A „múltja a jövője” heideggeri formula itt úgy értődik, hogy ez a múlt már nem más, mint az egyre jobban felhalmozódó elmúlt és elvalótlanult illúziók gyűjteménye, amelyek közül némelyik ideig-óráig feltámasztódik, aztán visszahull a feledésbe.

Ennek a problémakörnek egy másik aspektusa abban áll, hogy bármely időszemlélet és létértelmezés a nemzedéki létezésnek mint időbeni történésnek szerves részét alkotja. Ennélfogva egy nemzedék létébe beletartoznak a más nemzedékek létértelmezései is, amelyekbe beleszületett és felnőtt, s ezek a maguk természetes módján, valamint azáltal, hogy beleépülnek az új nemzedék saját létértelmezésébe, behatárolják annak lehetőségeit. A fiatal nemzedék tehát felépésekor már készen kap egy meghatározott időszemléletet és létértelmezést, s a sajátját csak

ennek ellenében és ugyanakkor bizonyos fokig ennek hatása alatt kénytelen kialakítani. Ez a hatás viszont fordított irányban is érvényesül. Az idősebb nemzedék a maga időszemléletében és létértelmezésében nem maradhat közömbös a fiatal nemzedék által életre hívott új időszemlélettel és létértelmezéssel szemben. Egyrészt azért nem, mert az saját létértelmezésének is számos kritikailag feldolgozott elemét tartalmazza, másrészt azért, mert saját létértelmezésének határait irányítja a figyelmét, s egyúttal a rendelkezésére álló lehetőségekkel szembesíti azt. Ennélfogva már nem élhet úgy a továbbiakban, mintha a fiatal nemzedék nem létezne. Ennek tudatosítása további életének minden fontos mozzanatába beépül.

Mindez arra utal, hogy a fiatalabb és idősebb nemzedék nemcsak korábban vagy később létezik egymáshoz viszonyítva, hanem egymásba is épülnek, oly módon, hogy időszemléletüket és létértelmezésüket kölcsönösen beépítik saját létezésükbe. A nemzedékek egymásba épülése ezáltal nem pusztán fizikai egymásra hatásként valósul meg, hanem *ontikus szervesülésként*, mivel valamely nemzedék nemzedéki létezésének szerves részét alkotja egy másik nemzedék nemzedéki létezése. Általánosítva azt lehetne mondani, hogy nincs tiszta, másfajta nemzedéki behatásoktól mentes nemzedéki létezés.

Továbbá még egy fontos következtetés adódik mindebből. A feltörekvő fiatal nemzedékben természetes módon beindul és alapvető léttörténésé válik az előtte járó nemzedékektől átöröklött és részben a saját létezésébe beépített időszemlélet és létértelmezés, valamint az általa kialakított időszemlélet és létértelmezés közötti küzdelem. Ez egy olyan történesorozatként valósul meg, amely elsődlegesen ideig-óráig destruktív jellegűnek bizonyul. Ez a felkínálkozó, eleve kijelölt lehetőségek kikerülésében és lebontásában nyilvánul meg, annak érdekében, hogy utat nyisson az újfajta lehetőségek feltárásához. Ha túlságosan hosszúra nyúlik és bizonyos fokig eredménytelennek bizonyul ez a keresés, a konstruktív törekvések felülkerekedésének szükséglete a fiatal nemzedék esetében is illúzióépítésbe csaphat át, olyan ellenillúziók kitermelésébe, amelyek az idősebb nemzedékek illúzióépítő stratégiáit hivatottak semlegesíteni, ezeknek ellenállni. Ezek az ellenillúziók a későbbiekben majd jó talajt képeznek a régi illúziók feltámasztásához és adaptálásához. Illuzórikus szinten a nemzedékek egymásba épülése még akkor is tovább tart, amikor már úgy tűnik, hogy fizikailag jól elhatárolódtak egymástól.

Az illúzióépítés jelenségei azonban nem kötődnek feltétlenül az életkori sajátosságokhoz. Valahányszor olyan történelmi helyzet alakul ki, hogy a nemzedékek egész sora előtt sorra bezárulnak a jövőbeni lehetőségek, az illúzióteremtés folyamata már a fiatal nemzedékekben is beindul. Bizonyos illúziók olyannyira erősen meggyökerezhetnek, hogy a valóságosság léterejére tesznek szert, sőt a valóság helyébe kerülnek. Ilyenkor már nehezen lehet világosan megvonni a határt a valóság és az illúzió között, s a nemzedékek között is elmosódnak – az életkori sajátosságokat leszámítva – azok a lényeges különbségek, amelyek a nemzedékváltást észlelhetővé teszik.

Az idő relativitása és gyorsulása

A nemzedékeknek az egymáshoz való viszonyát az *idő relativitása* is befolyásolja. A részlegesen egyidejűleg létező nemzedékek – eltérő életkoruk ellenére – együtt haladnak a történelmi időben. A valóság számukra egyszerre mozdul el, s eközben mindenik nemzedék megőrzi a maga sajátos szemléletét. Ha feltételezzük, hogy a történelmi idő ritmusa nem változik, akkor a két különböző életkorú nemzedék között mindvégig megmarad ugyanaz az időtáv. Például a huszoneves fiatalok és az ötvenéves idősök közötti harminc évnyi korkülönbség akkor is érvényes lesz, amikor a fiatalok harmincévesek és az idősök hatvanévesek lesznek. Miközben a külső szemlélő úgy észleli, hogy egyik is és másik is öregszik, ők egymás vonatkozásában ezt nem

észlelik. Az egymásról kialakított képük az idő előrehaladtával lényegileg nem változik. A hatvanéves idős éppen olyanak látja és úgy kezeli a harmincéves fiatalot, mint tíz évvel azelőtt, amikor ötvenévesként a húszévesével állt szemben. A kölcsönös szemlélet szintjén ugyanaz marad a viszonyuk. Közben azonban fokozatosan megváltozik a társadalmi-kulturális pozíciójuk. Ugyanis az időbeni haladásuk iránya különböző. A fiatal befelé halad a szociokulturális idő struktúráiba, az idős kifelé halad belőlük. Ennek következtében előbb-utóbb *szociokulturális funkcióváltásra* kerül sor, s a fiatalok átveszik az idősek helyét és szerepét a különböző intézményi struktúrákban.

Amennyiben mindkét nemzedék szinkronban van saját jelenével – s ez egyformán lehetséges, ha a történelmi idő ritmusa nem változik –, annyiban mindig ugyanabban, de a két nemzedék esetében mégis két különböző jelenben élnek, amelyek a kronológiai-történelmi időben egyszerre léteznek. Ez azt jelenti, hogy az egyes nemzedékek külön-külön kortársai saját jelenüknek, s a külső történelmi-kronológiai idő vonatkozásában kortársai egymásnak is, de a saját belső idejük tekintetében mégsem kortársak, mivel mindenik a maga különálló szubjektív időzónájában él. Ennek következtében a világról és önmagukról különböző tartalmú képeket alkotnak. Ezt jól érzékelteti a Mannheim által használt „élményrétegződés” vagy „tudati rétegződés” kifejezés. A történelmi-kronológiai idő egyazon pontján keletkező élmény különbözőképpen, más-más helyre épül be a fiatal és az idős nemzedék tudatába. Ugyanaz az élmény az egyik számára első benyomásként keletkező, természetes világkép elemeként rögzülő fiatalkori élmény, a másiknak viszont egy kései élmény, amelynek már jól kijelölt helye van a felhalmozott tapasztalatok preformatív rendszerében.¹⁸ Bár e tartalmi különbségek lényegesek, az idő relativitása következtében viszonylag változatlanok, s ennél fogva majdhogynem észlelhetetlenek maradnak az érintettek számára.

A nemzedékeknek nemcsak az egymásról alkotott képük, hanem az önmagukról alkotott képük sem változik egymás vonatkozásában, mivel az egymáshoz való viszonyukban és a saját jelenükhöz való viszonyukban nem következik be számottevő változás, bár az idő telik. Miközben azonban a szemléletük és önszemléletük viszonylag változatlan marad, ők maguk a körülményekkel együtt változnak. Ily módon előáll az a helyzet, amely szükségképpen következik az idő relativitásából: az egyes nemzedékek, bár egymáshoz és önmagukhoz képest nem öregednek, s így mindvégig megőrzik azt a szemléleti képet önmagukról és a másikról, amelyet valaha kialakítottak, a történelmi-kronológiai idő külsődleges vonatkoztatási rendszeréhez képest egyszerre és folyamatosan öregednek, s ezáltal mindenikük szemlélete egyre fokozottabban eltér a változó valóságtól. A szemlélet és valóság közötti távolság növekedése csupán a külső szemlélő nézőpontjából észlelhető. Miközben a nemzedékek egymásnak és saját jelenüknek a kortársai-ként élnek, számukra észrevétlenül – de egy külső megfigyelő számára igen látványosan – fokozatosan ellentmondásba kerülnek egymással, önmagukkal, a környezetükkel. Ebben a folyamatban, bár különböző tartalommal és előjellel, mindenik nemzedék szemléletében a tényleges valóságtapasztalatok helyét az illúzióépítés veszi át. Az idő relativitása tehát nem annyira felmutatja, mint inkább elrejtja az érintettek előtt a nemzedéki különbségeket, s így az illúziók forrásává válik, nem szubjektíve, sokkal inkább az objektív szükségszerűség értelmében.

Az életkori tényezőkből fakadó nemzedéki különbségekhez azok a különbségek is hozzáadódnak, amelyek az egyes nemzedékek életritmusának a történelmi idő ritmusához viszonyított eltolódásaiból származnak. Különösképpen a történelmi idő ritmusának *felgyorsulá-*

¹⁸ Vö. Mannheim: *i. m.* 60–61.

sa eredményez számottevő eltéréseket az egymás mellett élő idősebb és fiatalabb nemzedékek saját életritmusában, s ez közvetlenül kihat a nemzedékek egymáshoz való viszonyára is.

A jelenkori társadalomban és kultúrában már megszokott tapasztalattá vált, hogy a változások egyre gyorsulnak, egy-egy meghatározott időszakba egyre több tevékenység sűrítődik, illetve a bizonyos tevékenységek elvégzésére fordított idő lényegesen lerövidül, a folyamatok beláthatóbbakká, áttekinthetőbbekké és uralhatóbbakká válnak, s az idővel való gazdálkodás mindinkább kényszerítő körülményként jelentkezik. Ez a tapasztalat különbözőképpen hat ki az egyes nemzedékek életére, mivel életkori sajátosságaiktól függően eltérő módon viszonyulnak az idő gyorsuló ritmusához.

Az idősebb nemzedékek nehezebben alkalmazkodnak az idő gyorsulásához, mivel saját megszokott és az öregedés folyamán egyre lassuló életritmusuk mindjobban lemarad a történelmi idő ritmusától. Az idősebbek így egyre lassabban telőként élik meg az időt, s az idő ritmusa az időélményeikben egyre elmosódottabbá válik. A fiatalság dinamikusabb életritmusa következtében gyorsabban telőként éli meg az időt, mozgékonyabban él az időben, rövidebb idő alatt végez el bizonyos tevékenységeket, ezért inkább képes arra, mint az idősebb korosztályok, hogy lépést tartson a történelmi idő gyorsuló ritmusával. A fiatalság számára az idő „rohan”, s ez a benyomás lesz időélményének fő meghatározó eleme.

Az idő átélésében megmutatkozó életkori különbségeknek van egy másik vonatkozása is. Az idő átélése mindig a jelenben történik, s összefügg a jelen kiterjedtségével, tágasságával, illetve a múltnak és a jövőnek a jelenhez való viszonyával. A fiatal nemzedékhez tartozó egyének életében egy meghatározott időszak megélése sokkal intenzívebb lehet, mint az idősebbeknél. Sokkal több esemény, történés, tevékenység sűrítődik egy ilyen időszakba, s ennek következtében tartama kitágul, továbbhatása pedig erőteljesebbé és hosszsan tartóbbá válik. Ezzel szemben az idősebbek tevékenységbeni intenzitásának csökkenésével egy a fizikai időben ugyanakkora kiterjedésű időszak tartama összezsugorodik, s továbbhatása is rövidebb távú lesz.

Mindez a múltnak a jelenhez való viszonyára is kihat. A fiatal nemzedék számára kitáguló jelen fokozottabb mértékben képes kivonni magát a múlt hatásai alól, kevésbé áll a múlt befolyása alatt. A fiatalok számára a jelen a múlthoz képest sokkal kiterjedtebb, önálló és domináns életszféra lesz, a saját alkotások megvalósításának időbeni terepe. Ezzel szemben az idősebb korosztályok jelene beszűkül, egyre fokozottabb mértékben a múlt befolyása alá kerül, s életvitelükben a múlt dominanciája válik mérvadóvá. A jelenbeni tényleges alkotótevékenységük mindinkább lecsökken, miközben egyre kifejezettebben a múltbeli alkotások emléke, jelenléte és jelentősége válik vonatkoztatási rendszerré a jelen számára. Ez nyilván azzal is magyarázható, hogy addig, míg a fiatal nemzedék életritmusa inkább képes lépést tartani az idő gyorsulásával, az idősebb nemzedék megmarad a korábbi életritmusnál, ami már önmagában is lemaradást jelent a történelmi idő menetéhez képest, s erre még rátevéődik az öregedéssel járó természetes lelassulásból származó lemaradás. Ily módon az idősebb nemzedék szociokulturális létezése észrevétlenül átcsúszik a múltba, s a felgyorsult történelmi időritmus közepette már akkor önnön jelenének múltjává válik, amikor jelenbeni tevékenységét a maga életkori határai között még képes kielégítő módon ellátni.

Hasonlóképpen a jövőhöz való viszony is nemzedékenként különböző lesz. A fiatal korosztály nyitott a jövő irányában, a tervezésben előrefut a jövőhöz, ami reális életdimenziót jelent a számára. Sőt az időritmus gyorsulásával egyre növekszik a jövő részaránya a jelenében. Ezzel szemben az idősebb nemzedék esetében a létezés jövődimenziója egyre jobban elszorad, beszűkül. A lehetséges jövője már múlttá vált, vagyis mindaz, ami a jövőben megtörténhetne, már megtörtént, s egyre csekélyebb mértékben tartogat számára újabb lehetőségeket a jövő. Ezek megvalósítása érdekében pedig a tervezésben már többnyire nem a jövőhöz nyúl előre,

hanem inkább a múlthoz nyúl vissza. Minél inkább kitágul az idősebb nemzedék számára a múlt, annál inkább magába szippantja a jövőt, sőt egyre nagyobb mértékben a jelent is.

A történelmi idő ritmusának felgyorsulása az idő relativitásával összefüggésben is kihat a nemzedékek közötti viszonyokra. A gyorsuló időhöz való viszony mindkét nemzedék időszemléletével összefügg. A fiatal nemzedékhez tartozó egyének saját időbeni helyzetükre a gyorsuló idő perspektívájából reflektálnak, s így számukra a szűkülő múlt és a táguló jövő horizontja bontakozik ki. Az idős nemzedék tagjai a lassuló idő perspektívájából reflektálnak az időbeni létezésükre, s számukra a táguló múlt és a szűkülő jövő horizontja rajzolódik ki.

Az eltérő időperspektívák és időhorizontok mindkét nemzedék esetében egyazon gyorsuló történelmi időben keletkeznek, melyben mindkettő egyaránt benne él, de az idő ritmusváltozásával kapcsolatos élményeiket különbözőképpen élik meg. Ennek következtében megszűnik az egymáshoz, valamint a saját jelenükhöz való időbeni viszonyukra jellemző állandóság, mivel az idő gyorsulása következtében a valóság a két nemzedék esetében különbözőképpen mozdul el, és eközben az önmagukról és egymásról kialakított szemléletük sem marad változatlan. Egyrészt a fiatalabb nemzedék szemlélete kevésbé marad le a valóság változásától, mint az idősebbeké, ugyanakkor a fiatalabb nemzedék kevésbé észleli saját szemléletének a lemaradását, de a valóságosnál fokozottabb lemaradást észlel az idősebb nemzedék esetében. Az idősebb nemzedék kevésbé észleli saját szemléletbeni lemaradását a valósághoz képest, mint ahogy az ténylegesen lemarad, de a fiatalokról kialakított szemlélete fokozottabb mértékben eltér a valóságtól, mint az önmagáról kialakított szemlélete. Ennek következtében a két nemzedék közötti időbeni és szemléletbeni távolság is növekszik az idő gyorsulása következtében, ami csökkenti a nemzedéki konszenzus és együttműködés esélyeit. Ezen mindkét fél esetében segíthet az idő relativitásának tudatosítása, annak tudomásulvétele, hogy nem statikus, hanem különböző ritmusban elmozduló megfigyelőkként alakítják ki kölcsönösen az önmagukra és a másokra vonatkozó szemléletüket.

A történelmi ritmusgyorsulás hatása abban is kifejeződik, hogy egy embernek élete folyamán mindig új és új szituációkkal kell számot vetnie, hogy az emberek élete egyetlen generáción belül gyakran többször is átalakul. Az életét tehát az embernek többszörösen át kell rendeznie, nemcsak tartalmilag, hanem azáltal is, hogy az élettempóján változtat.¹⁹ A változó élethelyzet hatványozottan megköveteli a jövőre orientáltságot és az önidentitás többszöri újradefiniálását az élet során.

Ebből a nézőpontból a generációk két típusa s ennek megfelelően kétféle generációs magatartás különíthető el. Az egyik esetben egy generáció a fellépésével változtat a történelem menetén, de ezzel egy életre szólóan meg is alapozza a szociokulturális berendezkedést. A másik esetben a gyorsuló élettempóban élő generációnak fel kell készülnie arra, hogy élete folyamán még többször fog új helyzetbe kerülni, és kénytelen lesz generációs identitását változtatni.

A két generációtípus kétféle módon alkalmazkodik az újhoz.

Az első megteremti, magával hozza az újat, amely aztán vele együtt meggyökerezik, stabilizálódik, konzerválódik a történelemben. Elfoglalja a pozíciókat, átveszi a javak és értékek előállításának irányítását, intézményesíti a maga világ- és életszemléletét, egyszóval a rá jellemző életforma és életstílus jegyeit magán viselő realitással tölti ki a rendelkezésére álló társadalmi teret és történelmi időt. Kiöregedésével mindaz, ami eredetileg új volt, fokozatosan elévül és megújításra szorul. Ő maga újat hoz, de nem kell berendezkednie az új folytonos vagy ismétlődő befogadására, csupán az általa hozott új megőrzésére, kifejlesztésére, stabilizálására. Ezt is

¹⁹ Vö. Heller Ágnes: *A mindennapi élet*. Bp. 1970 312.

töbnyire már egy későbbi generáció végzi el. Így kialakulhat a generációváltásnak egy generációkenti üteme (az ütem egy generáció élethossza), amely az apák és fiúk ismétlődő, társadalmilag intézményesült konfliktusában ölt testet. Ezek a konfliktusok a generációváltás, az új generáció fellépése és önfogadtatása pillanatában felparázslanak, majd később fokozatosan megszeliődnek és elsimulnak, mivel az új generáció is az előtte járóhoz hasonló pályát jár be, még ha tartalmilag különbözik is az életvitele, s a kivívott új megőrzésében, megtartásában hasonló élettapasztalatokra tesz szert, illetve az idősebbektől tanult élettapasztalatokat jól tudja kamatoztatni saját élethelyzeteiben.

Ezzel szemben a másik generációtípusnak az új ismétlődő befogadására kell berendezkednie. Esetében nem bizonyul elégségesnek a nemzedékváltással kialakult helyzet stabilizálása, a pozíciók elfoglalása, hanem az is szükségessé válik, hogy e pozíciókban mindig új követelményeknek, új kihívásoknak tudjon megfelelni. Egy ilyen generáció a nemzedékváltást követően többszörös *nemzedéki válságon* eshet át, mivel ismétlődően meg kell élnie azt, hogy az újonnan szerzett tapasztalatai konfliktusba kerülnek az előzetes tapasztalataival. E nemzedéki válságokat több tényező is elmélyítheti. Egyrészt ilyen az öregedéssel járó lassuló biológiai időritmus és a gyorsuló szociális időritmus közötti fokozódó különbség, ami miatt elhatalmasodhat rajta a pszichózis, hogy egyre kevésbé tud eleget tenni a vállalt és rá háruló kötelezettségeknek. Az elértéktelenedő élettapasztalat, a sikertelenség, a csőd érzése lesz úrrá rajta. Másrészt folytonosan fenyegeti egy újabb nemzedékváltás veszélye, mivel a felgyorsuló időritmus egy nemzedék életidejének tartamát is lényegesen lecsökkenti, s így a nemzedékváltásokra egyre rövidebb időközönként kerül sor. A fellépő új nemzedékek mindig jobban meg tudnak felelni az új követelményeknek, mert az ezekhez igazodó újszerű, friss tudás birtokosai. E körülmények között a felgyülemlett élettapasztalat már nem képez megbecsülendő értéket az új tudással szemben, mert egy közben elévülő tudással társul, s így az élettapasztalat is hamarabb elévül, mint a generáció életkora.

Ezzel kapcsolatban Mannheim is kitér arra a gondolatra, hogy a fiatalok és idősebbek között megmutatkozó tapasztalatbeli különbségek mindkét fél számára bizonyos értelemben előnyt, de ugyanakkor hátrányt is jelentenek. Adott helyzetben, az újjal való szembesülésben, a fiatalabb számára az a tény, hogy kevésbé tapasztalt, előnyt jelenthet, könnyebbséget az újhoz való alkalmazkodás és a továbbélés szempontjából. Ebben az esetben az idősebbeknek az a megszkott előnye, hogy tapasztaltabbak, most teherként jelentkeznek, mert akadályokat gördít az új befogadásának az útjába. Öregnek lenni – jegyzi meg Mannheim – azt jelenti, hogy az ember egy olyan preformáló tapasztalati összefüggésben él, amelyben minden lehetséges tapasztalatnak bizonyos mértékig ki van jelölve az alakja és a helye, tehát a meglévő tapasztalatok rendszere igen erős szelekciós tényezőként működik az új tapasztalatok befogadásakor és az újhoz való alkalmazkodási stratégiák kialakításakor.²⁰

A generációs időnek egy generáció életidejénél rövidebbre való lecsökkenése voltaképpen azt eredményezi, hogy egy generáció az élete folyamán *több generáció* egymásutánjává válik. A történelmi időnek egy ilyen mértékű felgyorsulása, amelynek következtében a történelem mintegy átlép a generációk feje fölött, számos negatív következménnyel jár a nemzedékek életében. Egy ilyen helyzetbe kerülő nemzedék számára mindennapos problémává válik az újonnan megszerzett tudás és a felhalmozódott élettapasztalat belső konfliktusa, ami az idősebb és fiatalabb nemzedék konfliktusába is kivetítődik. Mindaz, ami számára élete folyamán tapasztalatként halmozódik fel, egyrészt még az életideje lejárta előtt elértéktelenedik és érvényét vesz-

²⁰ Vö. Mannheim: *i. m.* 59.

ti, másrészt nem képes annak a teoretikus tudásnak forrásává válni, amellyel nap mint nap új tudásként szembesül. Ennélfogva a fiatalabbak az idősebbeknek folytonosan a szükséges tudás hiányosságait róják fel, és joggal, miközben az idősebbek egy olyan tapasztalati korpusz birtoklását hiányolják a fiataloknál, amelyen azok élete történelmileg már egyszerűen túllépett, és szükségtelessé vált számukra az elsajátítása. Ily módon az életkor előrehaladtával bármely nemzedéknek meg lehet minden „reménye” arra, hogy a szociokulturális pozíciókból még tényleges megöregedése előtt kiszoruljon, egyre inkább marginalizálódjék, és idős korára elfelejtődjék.

Míndez azért is lehetséges, mert az idő ilyen mértékű felgyorsulásával megszűnik a hagyomány kontinuitásteremtő és -fenntartó ereje. Azáltal, hogy a külső idő ritmusa gyorsabbá válik, mint a történelmi emlékezet időritmusa, a hagyományképző és -fenntartó emlékezet összezsugorodik és eljelentéktelenedik, szubjektív, egyéni és alkalmi emlékezetaktusokra esik szét. Ennek következtében a múlthoz való viszony merőben művivé és szimbolikussá válik. Ilyenkor a valós múltértelmezés helyén tátongó űrt a romantikus múltidézés pótcselekvése igyekszik kitölteni, amely a hagyománnyal folytatott párbeszéd tényleges értékétől és értelmétől messze esve kizárólagosan egy illuzórikus identitásépítés funkciójának rendelődik alá.

Szerencsére az előbbieken felvázolt komor kép inkább csak teoretikus jelentőségű. A valóságban az idősebb és a fiatalabb nemzedékek egyaránt kialakítják az idő gyorsulásához való alkalmazkodás stratégiáit. Az evolúciós tempó gyorsulása közepette, amikor a változások teljes egészükben már egyetlen generáció számára sem válnak áttekinthetőekké, és amikor a hagyományok „természetes” érvényessége szembetűnően lecsökken, ellenhatásként felerősödik a múlt iránti érdeklődés. Az önnön identitásukat kereső és kialakítani igyekvő generációk a történelmet megtörtént eseményeknek az emlékezetben lazán összeszövődő sorozatából jól körülhatárolható és az illető nemzedék jelenébe beépíthető struktúraösszefüggéssé próbálják alakítani. Az események csakis ebben az összefüggésben nyerik el értelmüket és jelentőségüket. Az egymást követő nemzedékekben rendre tudatosul, hogy a szociális és kulturális nemzedéki identitás megtalálása és fenntartása egy nemzedék számára nagymértékben attól függ, hogy mennyire sikerül az idegenné vált múltat saját múlttá tenni, s ennek függvényében meghatároznia önmagát. A múlt idegenségének a csökkentése hozzájárulhat a jövő ismeretlenségének a legyőzéséhez is.²¹ A saját útjait a jövő nyitott, tág horizontjában kereső nemzedék azáltal kezd igazán kortársává válni önmagának, hogy időhorizontját a múlt irányában is kiterjeszti, s az ily módon számottevően kitáguló jelenébe igyekszik arányosan bevonnai mind a jövőt, mind pedig a múltat.

Az idős nemzedékek esetében egy olyan alkalmazkodási stratégia is érvényesül, amelyet úgy nevezhetnénk, hogy *intézményes ellenszegülés* az idő ritmusának. Az idősebb nemzedék szociokulturális pozíciói sokkal intézményesültebbek, mint a fiatalokéi. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi és kulturális szerepeik, az ezek betöltéséhez fűződő szabályok jól kialakult formák szerint rendeződnek el, és az idő múlásával s mindenféle változással szemben bizonyos fokú állandóságot képviselnek. Ennek alapján az idősebb nemzedéknek az is módjában áll, hogy az intézményi ritmust a saját életritmusához igazítva ellenszegüljön a történelmi idő gyorsuló ritmusának. Ez a törekvés a betöltött státusok és szerepek megőrzésében s az elmúló jelen általuk való rögzítésében fejeződik ki, aminek eredményeként megvalósul a jelennek és a múltnak egyfajta egymásba csúsztatása. Más szóval az intézményes keretek fenntartása következtében az idősebb nemzedéknek sikerül jelenvalóként és a jelenben érvényes módon fennállóként feltüntetnie és elfogadtatnia másokkal is azokat az értékeket, normákat, gondolkodási és cselekvé-

²¹ Vö. Karácsony: *i. m.* 163.

si formákat, amelyek a gyorsuló idő következtében már meghaladottakká, a múltba süllyedtek-ké váltak.

Az idősebb nemzedék léttartalmainak intézményes meghosszabbítása a jelenben komoly nemzedéki konfliktusok forrásává válhat. Ugyanis a meglévő intézményi keretekhez való merev ragaszkodás a gyorsuló idő körülményei közepette annak kockázatával jár, hogy az adott intézményi formákban rögzített teljes szociokulturális valóság fokozatosan kiszorul a saját jelenéből, egyre kevésbé lesz kortársa önmagának, egyre fokozottabb mértékben *elvalótlanul*. Valóságosságának illúzióját már csak az adott intézményi keretekben érvényesülő s azokon túl egyre korszerűtlenebbé váló érvényességi és értelemkritériumok jegyében képes még ideig-óráig fenntartani. Az elvalótlanulás folyamatát még inkább fokozza az a tény, hogy a fiatalabb nemzedékek a szükséges szociokulturális pozíciók hiányában társadalmilag és kulturálisan marginalizálódnak. A fiatalabb nemzedékek az idősebbek intézményes stabilitására egyrészt a fennálló intézmények megreformálására való törekvéssel, másrészt új intézmények létrehozásával reagálnak. A nemzedéki konfliktus lényege ilyenkor abban áll, hogy a fiatalok a jövő jelenbe hozására irányuló fokozott erőfeszítéssel próbálják ellensúlyozni az idősebbeknek a jelennek múlttá való átváltoztatására irányuló törekvését, hogy ezáltal érhék el a valóság visszanyerését. Ennélfogva a jelen a nemzedékek életében a múlt és a jövő között kibontakozó konfliktus terepévé válik. Ilyenkor a szó szoros értelmében a létért folyik a küzdelem: az autentikus emberi létezésért.

Generational relations in time. In this study the author analyzes the time structure of the generational relations in a philosophical approach. The first part deals with the time relations among the individuals forming a generation, which is regarded by the author as *non-simultaneous simultaneity*. The second part analyzes time relations of generations that interact with and succeed each other, that is, it observes how complicated a structure is generated by the diachronic succession of generations. It is Bergson's, Husserl's, Schütz's, Mannheim's ideas that the study builds upon characterizing the analyzed time structures as *simultaneous non-simultaneity*. The third part shows – based on the heideggerian time conception – that change of generation means in the same time change of time-attitude and change of ontology in a culture. In the last part the author examines the change in the time relations among generations in a culture with regard to time relativity and time acceleration and the different attitudes toward time of younger and older generations.